

Jean Langlais (1907-1991)

Pour une Sainte de Légende

Uit: Vingt-quatre Pièces pour harmonium ou orgue, opus 6, nr. XVII

Tommy van Doorn

Vox Humana 26e Jaargang nr. 4 – volume 104 – oktober 2015

Net als Louis Vierne publiceerde ook Jean Langlais een 24-delige verzameling werken 'pour harmonium ou orgue' – volgens goed gebruik in alle majeur en mineur-toonsoorten, beginnend vanaf C-groot en eindigend in b-klein. Een variëteit aan stukken dient zich aan in deze bonte verzameling, gecomponeerd in het kenmerkende post-Romantische/vroegmoderne idioom van Jean Langlais. We vinden hierin veel vrije vormen, maar ook werken in compositorisch meer gestructureerde vormen (fugatische composities en variatiewerken). Soms wrange dissonanten en harmonisch onverwachte wendingen - maar altijd rijk aan kleur en fantasie.

Jean Langlais en de Vingt-quatre Pièces

Jean Langlais (1907-1991) werd op jonge leeftijd blind, maar bleek een grote muzikale aanleg te hebben. Aan het conservatorium van Parijs studeerde hij onder meer orgel bij Marcel Dupré. Hij zag een grote carrière als pedagoog, concertorganist en componist tegemoet, en behoort inmiddels tot de belangrijkste figuren uit de Franse orgelschool van de 20e eeuw.

Langlais componeerde de eerste helft van de verzameling 'Vingt-quatre Pièces pour harmonium ou orgue' tussen 1934 en 1936. De tweede helft kwam gereed tussen 1936 en 1939. Het geheel werd uitgegeven als opus 6. Langlais, die we kennen als organist-titulaire van de Saint-Clothilde in Parijs, was op dat moment organist van Saint-Pierre-de-Montrouge in die stad.

Op de officiële website 'van' Jean Langlais staat een amusant citaat uit een brief van componist (en diens voormalig compositiedocent) Paul Dukas, gedateerd op 7 september 1934, waarin hij Langlais gelukwens met zijn onderneming om 24 harmoniumstukken te schrijven. Dukas is vol lof over de keuze om 24 van dergelijke werken te schrijven vanwege de symboliek van dit getal – "men gaat er immers geen 22, 23 of 25 schrijven". Ook is hij er zeker van dat Langlais een werk met hart en ziel zal afleveren voor "dat vreemde instrument" – doelend op het harmonium. "Ik ben er zeker van dat je een weg zult vinden om het al te gemakkelijke mystieke karakter van het instrument wat te veredelen". Dukas vindt het blijkbaar nodig om even de nadruk erop te leggen dat het harmonium - volgens hem - niet echt een edel instrument is. Het zij zo...!

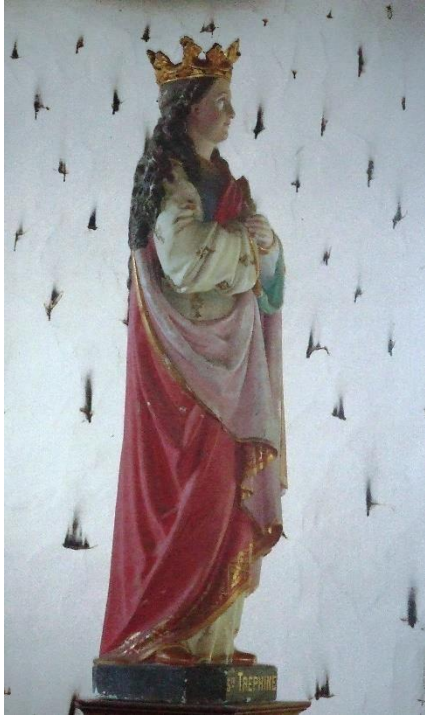
Op de officiële website 'van' Jean Langlais staat een amusant citaat uit een brief van componist (en diens voormalig compositiedocent) Paul Dukas, gedateerd op 7 september 1934, waarin hij Langlais gelukwens met zijn onderneming om 24 harmoniumstukken te schrijven. Dukas is vol lof over de keuze om 24 van dergelijke werken te schrijven vanwege de symboliek van dit getal – "men gaat er immers geen 22, 23 of 25 schrijven". Ook is hij er zeker van dat Langlais een werk met hart en ziel zal afleveren voor "dat vreemde instrument" – doelend op het harmonium. "Ik ben er zeker van dat je een weg zult vinden om het al te gemakkelijke mystieke karakter van het instrument wat te veredelen". Dukas vindt het blijkbaar nodig om even de nadruk erop te leggen dat het harmonium - volgens hem - niet echt een edel instrument is. Het zij zo...!

Wanneer we de inhoudsopgave van deze 'Vingt-quatre Pièces en 2 cahiers' bekijken zien we de verscheidenheid van de stukken weerspiegeld in de gekozen titels. Soms een klassieke vorm ('Fugue', 'Ricercare'); soms komt de inspiratie uit andere hoek ('Prière pour les morts', 'Hommage à Fr. Landino', 'Pour une Sainte de Légende').

Net zoals bij de 'Pour harmonium ou orgue' werken van Louis en René Vierne vermeldt ook Langlais registraties voor zowel harmonium als orgel.

Het werk dat in dit artikel nader beschouwd gaat worden (nr. XVII – ‘Pour une Sainte de Légende’) verwijst naar de legende van de heilige Tryphine – een Bretons verhaal dat Langlais (zelf in Bretagne geboren) geïnspireerd heeft tot het componeren van een kort werk in deze verzameling. Het elegante muziekstuk staat prima op zichzelf, maar misschien is het voor de verbeelding bij een dergelijk werk eens aardig om van de betreffende legende (of legendes, in dit geval) kennis te nemen.

De legendes van Sainte Tryphine

Van deze verhaling doen verschillende versies de ronde. De heilige Tryphine was een Bretonse prinses die geleefd zou hebben in de 6^e eeuw. Zij was de dochter van Waroch I, heerser van Bro Wened (een streek in het zuiden van Bretagne, waar nu de stad Vannes ligt). Conomor, heerser van Domnonia (een koninkrijk dat in het noorden van Bretagne lag), wilde trouwen met Tryphine, om zo het grondgebied van Waroch bij het zijne te kunnen voegen en koning te worden van geheel Armorica (zoals de huidige streek Bretagne toen genoemd werd). Waroch was hierdoor zeer huiverig voor deze Conomor – maar ook stond hij bekend als een brute heerser die zijn vorige drie vrouwen vermoord had. Steeds gebeurde dat wanneer zij in verwachting waren; aan Conomor was namelijk voorspeld dat hij omgebracht zou worden door zijn eigen kind. Om het lot voor te zijn leek het hem daarom beter zijn vrouwen met eigen hand om het leven te brengen.

Ook Tryphine schrok terug voor Conomor, en weigerde aanvankelijk met hem in het huwelijk te treden. Toen er echter dreigementen volgde van een invasie in het land van haar vader, besloot ze toch met hem te trouwen om het leven van haar vader en het volk te sparen. Waroch wendde zich tot Gildas, een monnik. Deze beloofde met Conomor te gaan praten om hem zijn leven te laten beteren.

Conomor beloofde alles waar Gildas om vroeg, en zo kwam het huwelijk dan toch tot stand.

In het vervolg van de legende lopen de verhalen wat uit elkaar. Volgens een versie vindt Tryphine, terwijl Conomor de deur uit is, een geheime kamer waar relieken bewaard worden van de drie vermoorde vorige vrouwen. Terwijl zij bidt voor hen verschijnen de geesten van de vrouwen, en zij waarschuwen haar dat Conomor ook haar zal vermoorden als ze zwanger wordt. Tryphine blijkt zwanger te zijn, en Conomor komt hier niet lang na zijn terugkeer in het kasteel achter. Met wonderbaarlijke hulp van de geesten van de vrouwen ontsnapt Tryphine aan de moordzuchtige klauwen van haar man en belandt ze in een bos, waar niet lang daarna haar zoon Trémour geboren wordt. Ze verstopt zichzelf en haar pasgeborene, maar Conomor vindt haar en onthoofdt haar direct.

In een andere versie vermoordt Conomor Tryphine uit wraak op schoonvader Waroch, die weigerde in te stemmen met Conomor zijn voorstel om zijn grondgebied aan hem na te laten in plaats van het te verdelen onder zijn eigen zes zoons.

Hoe het ook zij, Waroch verneemt van het tragische lot van zijn dochter en vindt haar lichaam in het bos, en neemt het met zich mee. Teruggekomen bij zijn kasteel roept hij monnik Gildas bij zich en beklagt zich bij hem. Hoe had Gildas immers zo goedgegelovig kunnen zijn dat een tiran als Conomor ook maar enigszins te vertrouwen was met alle beloftes die hij Gildas gemaakt had? Waroch verwijt Gildas dat hij hem overgehaald had zijn dochter af te staan, en eist van hem dat hij haar op wat voor manier dan ook weer terug aan hem geeft – levend en wel. Gildas is zwaar ontdaan en begeeft zich naar het kasteel van Conomor om verhaal te halen. Het personeel laat hem niet binnen, en na diverse pogingen om binnen te komen werpt Gildas een hand vol zand naar het kasteel. Zoals het alleen in legendes kan plaatsvinden of

bij het inhuren van een zeer matig aannemersbedrijf, zakt het kasteel spontaan in elkaar en valt het tot niets uiteen. Iedereen erbinnen is op slag dood. In sommige versies van de legende is Conomor niet aanwezig op het moment van Gildas bezoek, en overleeft hij dus deze dramatische gebeurtenis.

Gildas keert terug naar Waroch en het ontzielde lichaam van Tryphine, en met hulp van God en alle druïdische kennis van geneeskraft die hij bezit lukt het hem haar weer tot leven te wekken.

Tryphine en haar zoon Trémeur spenderen vervolgens de rest van hun respectievelijke levens in een kloosterorde. Trémeur beschikt over wonderlijke krachten, en op jonge leeftijd verricht hij al opmerkelijke genezingen. Het is in de versie dat Conomor de desintegratie van zijn kasteel overleeft dat hij op een dag zijn jonge zoon Trémeur tegenkomt als die buiten aan het spelen is, en hem om het leven brengt door hem te onthoofden.

Zowel Tryphine als haar zoon Trémeur worden in de katholieke kerk vereerd als heiligen. Op 21 juli wordt hun feestdag gevierd.

Er is nog een andere versie van de legende. Hierin is Tryphine niet getrouwd met Conomor, maar met de beroemde koning Arthur. In deze versie heeft Tryphine een slechte broer, genaamd Kervoura. Deze Kervoura is erop uit om erfgenaam te worden van het rijk van koning Arthur. Als hij erachter komt dat Tryphine zwanger is, besluit Kervoura dat de bloedlijn van Arthur moet eindigen om hem in lijn voor de troon te houden. Hij ontvoert Tryphine en verstopt het kind, dat kort daarvoor geboren is. Hij maakt Arthur vervolgens wijs dat Tryphine betrokken was bij een complot om hem te doden, en dat zij hun pasgeboren kind vermoord heeft. Met vervalst bewijs overtuigt hij Arthur, en deze besluit dat Tryphine terecht moet worden. Tryphine ontsnapt echter uit haar gevangenschap, duikt jaren onder en werkt als dienstmeid. Ze wordt echter ontdekt en weer voor het gerecht gebracht. Kervoura beschuldigt haar nu ook nog eens van overspel, en brengt enkele omgekochte 'getuigen' te berde om koning Arthur te overtuigen. Wederom gelooft Arthur de leugens van Kervoura, en hij beveelt dat Tryphine geëxecuteerd moet worden door onthoofding. Haar zoon Trémeur is inmiddels echter opgegroeid, en komt precies op het moment van Tryphine haar onthoofding opdagen, juist voor de beul zijn werk gaat doen. Hij onthult zijn identiteit en daagt Kervoura uit tot een duel. Trémeur wint het al snel van Kervoura, en voordat hij de fatale slag toedient bekent Kervoura zijn leugens en misdaden. Tryphine en Arthur worden eindelijk herenigd met elkaar en met hun zoon.

In het Bretonse dorpje Lanmeur, dat in het gebied ligt wat eens bij het gebied van Conomor hoorde, is een fontein te vinden, waar volgens de lokale overlevering de heilige Tryphine graag kwam om tot rust te komen. De fontein zou helende krachten bezitten, en Tryphine zou graag in de buurt van deze fontein begraven worden. Er werd een kapelletje opgericht waarop Tryphine als vrouw van Koning Arthur herdacht werd. Het is uit deze contreien dat de koning Arthur-versie van de legende afkomstig is.

Jean Langlais, zelf van Bretonse afkomst (hij werd geboren in het gehucht La Fontenelle), schreef in de 'Vingt-quatre Pièces' een kort werk dat geïnspireerd werd door de heilige Tryphine en haar legenden. Hij noemt haar in de subtitel van dit werk *Sainte Tryphine de Lanmeur*.

Pour une Sainte de Légende

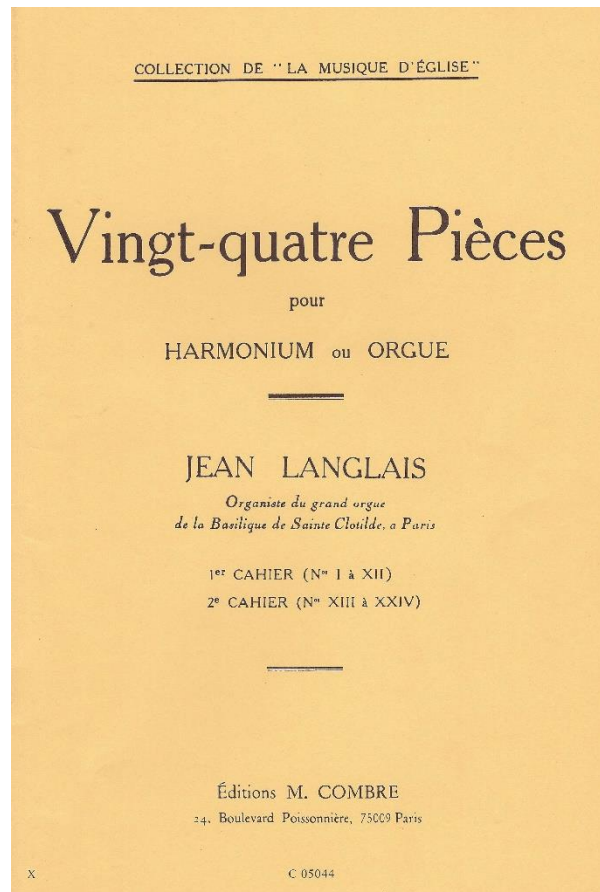
In dit korte werk is natuurlijk geen sprake van een grote, programmatische en theatrale neerslag van de eerder besproken legendes van Sainte Tryphine. Langlais geeft, naar mijn gevoel, meer een idee en sfeerbeeld van het verhaal, of misschien wel zij die het verhaal door de eeuwen heen vertelden. Geschreven in de vredige klankwereld van As-groot horen we een elegante melodie in achtste noten. De 6/8^e maat, kort afgewisseld met een 4/8^e, geeft een sierlijk en landelijk karakter. In gedachten kunnen we al de mooie landschappen van Bretagne aan ons voorbij zien trekken. Deze passage komt een aantal keer terug in dit werk, en doet dienst als een soort refrein. We kunnen het werk qua vorm zien als een rondo, waarin verschillende episodes steeds door het refrein verbonden worden.

Langlais schrijft voor de eerste inzet aan beide kanten register 4 voor, de meer boventoonrijke, scherpe 8-voet van het Franse harmonium. Expression staat niet voorgeschreven, maar daar Langlais dat nergens doet in deze 'Vingt-Quatre Pièces' lijkt het me meer een stilzwijgende vanzelfsprekendheid dat dit wel moet gebeuren.

De eerste inzet van het refrein klinkt *mezzoforte*, en wordt meteen *piano* herhaald, nu met register 1 in plaats van 4. De klank is milder. Na deze herhaling wordt register 4 weer erbij geregistreerd (zodat nu de beide 8-voeten gecombineerd klinken) en volgt een passage die doet denken aan het refrein, alleen nu met veel meer chromatiek en in een andere toonsoort (g-klein). De chromatiek in deze passage verstoort de fraaie, vredige klankwereld van het refrein waar geen enkele gealtereerde noot in voorkomt. De duistere zijde van de legende komt naar voren. Misschien de boosaardige plannen van Conomor in de ene versie van de legende, of van Kervoura in de andere versie... De akkoorden in maat 16 en verder werken vervreemdend ten opzichte van elkaar, en zijn typisch voor Langlais zijn componeerwijze. Ze halen een gevoelsmatig fundament uit de muziek, en in dat opzicht contrasteert het met het lyrische refrein in As-groot.

Na deze episode volgt echter weer onverstoorbaar dat refrein, alsof er niets gebeurd is. Opnieuw op register 4, zoals in het begin. In maat 25 verschijnt echter een Fes die ons naar een passage in gis-klein brengt (enharmonisch gelijk aan as-klein). Op die noot wordt het register 4 gewisseld voor register 1. In deze episode wordt een 3/4^e maat afgewisseld met een 7/8^e maat en klinkt er een duistere melodie in de linkerhand tegen een onheilspellend figuur in de rechterhand. Met wat verbeeldingskracht kunnen we hier de donkere kant van de legendes voor ons zien. Misschien wel Conomor die Tryphine in het bos vindt en haar gaat doden, misschien wel Tryphine die voor het gerecht gebracht wordt van koning Arthur en na de leugens van haar duivelse broer Kervoura ter dood veroordeeld wordt. Of Langlais dit zo bedacht heeft bij de compositie van dit werk is natuurlijk niet zeker, maar het is bij het interpreteren van een muziekstuk zeker een toegevoegde dimensie als we ons een duidelijk beeld kunnen stellen van wat we over willen brengen.

Na deze duisternis komt de volle klank van het refrein weer terug – we naderen de goede afloop van de legende; Tryphine die tot leven gewekt is en zich terug heeft getrokken in het klooster, of Tryphine die

herenigd is met koning Arthur en hun zoon. Langlais registreert de zachte 8-voet weg, om de scherpere klank van register 4 met register 3 (de 4-voetsklank) te mengen en zo nog meer scherpere en helderheid in het refrein te laten klinken. Na een korte herhaling van de chromatisch vervreemdende akkoorden in maat 45, volgt in maat 48 boven een orgelpunt op de grondtoon een korte uitloper die het stuk weer in alle rust besluit.

Het zal niet de bedoeling zijn om de loop van de legende één op één op dit korte muziekwerk te leggen, maar toch kan het helpen in het overbrengen van het idee. Het hebben van een verhaal bij een muziekstuk helpt bij bewuste en onbewuste keuzes die je maakt bij het spelen van een muziekstuk.

Dit werk verwijst in de titel zeer duidelijk naar de verhaling van de legende van een heilige, en zo kan het ook gespeeld worden: iemand die een spannend verhaal vertelt dat al eeuwen onder de mensen op het platteland van Bretagne rondgaat. Met steeds een vredig, 'pastoraal' refrein dat afgewisseld wordt met vreemde, chromatische passages en een duister deel in gis-klein, om toch weer te eindigen met een *eind goed al goed* in As-groot.

Het moge duidelijk zijn dat Langlais dit beknopte werk zeer subtiel behandelt, en niet vervalt in banaliteiten met instortende kastelen en onthoofdingen. Maar toch ontleent het zijn inspiratie aan een heilige die onlosmakelijk verbonden is met een verhaal over goede en slechte personen, over moord en doodslag, wraakzuchtige gevoelens, en tenslotte het vreedzame einde van de heilige Tryphine die zich terugtrekt in het klooster.